

УДК 37.016+811.161.2
ББК 74.26+81.2УКР
К82

Рецензенти:

Голобородько Я. Ю., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і методики викладання гуманітарних дисциплін Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради;
Новиков А. О., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української та світової літератури Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

Кривобокова А. І.
К82 Усі уроки української літератури в 6 класі / А. І. Кривобокова, М. Г. Шленьова. — Х. : Вид. група «Основа», 2014. — 448 с. — (Серія «Усі уроки»).

ISBN 978-617-00-2118-2

Навчальний посібник містить конспекти всіх уроків української літератури для 6 класу 11-річної школи за новою програмою, затвердженою Міністерством освіти і науки України. Серед них уроки текстуального вивчення творів, позакласного читання, розвитку зв'язного мовлення, літератури рідного краю, контрольних робіт. До видання додається CD-диск із повними текстами всіх творів, портретами всіх письменників та основною інформацією про них.

Для вчителів української мови та літератури шкіл різних типів, керівників методичних об'єднань, викладачів та студентів вищих навчальних закладів.

УДК 37.016+811.161.2
ББК 74.26+81.2УКР

ISBN 978-617-00-2118-2

© Кривобокова А. І., Шленьова М. Г., 2014
© ТОВ «Видавнична група «Основа», 2014

**Орієнтовне календарно-тематичне
планування уроків української літератури
в 6 класі**

№ уроку	Тема
ВСТУП	
1	Книжка в житті людини. Письменник — особливо обдарована людина, його праця над художнім твором. Розповідь про те, як «робиться книга». Сучасний читач і його роль у новому «житті» твору
ЗАГАДКОВО ПРЕКРАСНА І СЛАВНА ДАВНИНА УКРАЇНИ	
2	Календарно-обрядові пісні Роль і місце пісні в житті українців. Головні календарні обряди. Народна обрядова пісня, її різновиди. <i>Теорія літератури:</i> народна пісня, колискова
3	Пісні літнього циклу: «У ржі на межі», «Ой біжить, біжить мала дівчина», «Проведу я русалочки до бору» (<i>русальні</i>); «Заплету віночок», «Ой вінку мій, вінку», «Купайло, Купайло!» (<i>купальські</i>); «Маяло житечко, маяло», «Там у полі криниченька» (<i>жниварські</i>) (на вибір)
4	Пісні зимового циклу: «Ой хто, хто Миколая любить», «Засівна», «Нова радість стала», «Добрий вечір тобі, пане господарю!», «Щедрик, щедрик, щедрівочка» (на вибір)
5	Веснянки: «Ой весна, весна — днем красна», «Ой кувала зозуленька», «А в кривого танця» (на вибір)
6	Народні колискові пісні «Ой ти, коте, коточок», «Ой ну, люлі, дитя, спать». Провідні мотиви, лексичні особливості колискових. <i>Теорія літератури:</i> колискова, повтори (рефрен), анафора
7	Календарно-обрядові пісні рідного краю
8	Література рідного краю

№ уроку	Тема
9	Пісні літературного походження «Ще не вмерла Україна» П. Чубинського, М. Вербицького — національний гімн нашої держави. <i>Теорія літератури:</i> гімн
10	Легенда про дівчину-Україну, яку Господь обдарував піснею. Її зв'язок із «Молитвою» О. Кониського
11	«Ой, у лузі червона калина похилилася» С. Чарнецького і Г. Труха — пісня, що стала народною
12	«Як тебе не любити, Києве мій» Д. Луценка — популярна пісня про столицю України. Патріотичні мотиви, героїчний пафос цих пісень
13	Виразне читання
14	Розвиток зв'язного мовлення
15	Позакласне читання
16	Контрольна робота. Тести
17	Микола Вороний «Євшан-зілля» Коротко про письменника. <i>Теорія літератури:</i> ліричний герой, ліро-епічний твір, поема
18	Микола Вороний «Євшан-зілля» Поема про необхідність повернення людині історичної пам'яті, усвідомлення своєї національної приналежності
19	Тарас Шевченко «Думка» («Тече вода в синє море...»), «Іван Підкова» Відомості про перебування поета в Санкт-Петербурзі.
20	Тарас Шевченко «Іван Підкова»
21	Патріотичні мотиви творів Т. Шевченка, їхній героїчний пафос, зображення в них історичного минулого. Специфіка ліричних і ліро-епічних творів
Я І СВІТ	
22	Леся Українка (Лариса Петрівна Косач). Дитинство поетеси, роль родини у її вихованні. «Мрії», Неповторний світ дитинства в цих поезіях
23	Леся Українка «Як дитиною, бувало...», «Тиша морська», Образ мужньої, сильної духом дівчинки, її життєрадісний погляд на світ, вільнолюбство, впевненість, розвинена увага
24	Леся Українка «Співець». Значення мистецтва в житті людини

№ уроку	Тема
25	Володимир Винниченко «Федько-халамидник» Цікава історія з життя письменника. <i>Теорія літератури:</i> головний герой, другорядні герої
26	Володимир Винниченко «Федько-халамидник». Художня розповідь про дивовижного хлопчика Федька, його життя і пригоди, стосунки з однолітками
27	Володимир Винниченко «Федько-халамидник». Щедрий на добро внутрішній світ героя. Федько як особистість
28	Станіслав Чернілевський «Теплота родинного інтиму...», «Забула внучка в баби черевички...» Настрої і почуття, висвітлені в поезіях (любов, доброта, висока духовність). <i>Теорія літератури:</i> віршовані розміри ямб, хорей
29	Позакласне читання
30	Контрольна робота. Тести
31	Література рідного краю
32	Підсумки за I семестр
33	Ірина Жиленко «Жар-Птиця». Відомості про письменницю
34	Ірина Жиленко «Підкова», «Гном у буфеті». Поетичні роздуми про дружбу, доброту, красу, про людське щастя і шляхи до нього, про те, що може врятувати сучасний світ
35	Оксана Іваненко. Коротко про письменницю. Повість про початок книгодрукування в Україні, сподвижників друкарської справи, що долали перешкоди на шляху до популяризації книги. Її доступності для звичайних людей.
36	Оксана Іваненко «Друкар книжок небачених». Трагічна доля І. Федорова, якому судилася посмертна слава. Роль епіграфа до твору
37	Оксана Іваненко «Друкар книжок небачених». Історична основа твору, його жанрові та композиційні особливості. Значення книги в житті людини
38	Розвиток зв'язного мовлення
39	Емма Андіївська «Казка про ян», «Говорюща риба» Українська письменниця і художниця, яка живе в Німеччині. Її казки-притчі. <i>Теорія літератури:</i> притча
40	Емма Андіївська «Казка про ян». Прихований повчальний зміст твору. «Я» і зовнішній світ, «Я» та інші люди

№ уроку	Тема
41	Емма Андіївська «Говорюча риба». Порушення питань моралі, дружби, сили слова.
42	Позакласне читання
43	Література рідного краю
ПРИГОДИ І РОМАНТИКА	
44	Всеволод Нестайко — відомий у світі український дитячий письменник
45	Всеволод Нестайко «Тореадори з Васюківки». Жанрова своєрідність твору
46	Всеволод Нестайко «Тореадори з Васюківки». Характеристика головних героїв твору
47	Всеволод Нестайко «Тореадори з Васюківки». Пригодницький захопливий сюжет
48	Всеволод Нестайко «Тореадори з Васюківки». Мрія і дійсність, смішне, комічне, романтичне в його пригодницькій повісті для дітей
49	Контрольна робота. Тести
50	Ярослав Стельмах. Відомості про письменника
51	Ярослав Стельмах «Митькозавр з Юрківки, або Химера лісового озера» Жанрова своєрідність твору
52	Ярослав Стельмах «Митькозавр з Юрківки, або Химера лісового озера» Таємничі, веселі й незвичайні події в повісті, передані образним словом
53	Ярослав Стельмах «Митькозавр з Юрківки, або Химера лісового озера». Допитливість, винахідливість, кмітливість хлопчиків — головних героїв
54	Леся Воронина — сучасна письменниця, авторка багатьох книг для дітей. <i>Теорія літератури:</i> сюжет
55	Леся Воронина «Таємне Товариство боягузів, або засіб від переляку № 9» Жанрова своєрідність твору, характеристика головних героїв
56	Леся Воронина «Таємне Товариство боягузів, або засіб від переляку № 9». Фантастична, романтична, багатоепізодна, повість про виховання гідності та мужності

№ уроку	Тема
57	Леся Воронина «Таємне Товариство боягузів, або засіб від переляку № 9» Стосунки між різними поколіннями в родині
58	Позакласне читання
59	Розвиток зв'язного мовлення
ГУМОРИСТИЧНІ ТВОРИ	
60	Гумористичне і сатиричне зображення. Жанрова різноманітність гумористичних творів (анекдоти, байки, усмішки, гуморески, співомовки та ін.). Велика роль гумору в житті українців. <i>Теорія літератури:</i> гумор, сатира, байка, алегорія, мораль
61	Леонід Глібов «Щука». Визначний український байкар, поет
62	Леонід Глібов «Муха і Бджола», «Жаба і Віл». Викривальна і повчальна спрямованість байок письменника. Побудова байки
63	Література рідного краю
64	Виразне читання
65	Степан Руданський «Добре торгувалось», «Гуменний». Коротко про письменника. Співомовки С. Руданського — унікальне явище у світовій культурі. <i>Теорія літератури:</i> гумореска, співомовка, інверсія
66	Степан Руданський «Запорожці у короля», «Свиня свинею». Висміювання моральних вад, негативних рис характеру, авторська симпатія до простої людини, до її розуму, кмітливості, почуття гумору, вміння посміятися над власною безпорадністю, вміння відстояти свою гідність
67	Павло Глазовий «Еволюція», «Найважча роль». Відомості про автора
68	Павло Глазовий «Заморські гості», «Похвала». Іронічно-пародійна, викривальна спрямованість гумористичних і сатиричних творів
69	Контрольна робота. Тести
70	Повторення та узагальнення

Вступ

УРОК № 1

КНИЖКА В ЖИТТІ ЛЮДИНИ. ПИСЬМЕННИК — ОСОБЛИВО ОБДАРОВАНА ЛЮДИНА, ЙОГО ПРАЦЯ НАД ХУДОЖНІМ ТВОРОМ. РОЗПОВІДЬ ПРО ТЕ, ЯК «РОБИТЬСЯ КНИГА». СУЧАСНИЙ ЧИТАЧ І ЙОГО РОЛЬ У НОВОМУ «ЖИТТІ» ТВОРУ

Мета:

- **навчальна:** розкрити роль книги в житті людини; поглибити знання учнів про історію створення перших книжок та літописів; спонукати учнів до читання художньої літератури, прилучати їх до фундаментальних цінностей культури;
- **розвивальна:** сприяти всебічному розвитку, духовному збагаченню, активному ставленню й самореалізації особистості;
- **виховна:** виховувати любов до рідного слова та історії української писемності; усвідомлення потреби шанобливого ставлення до книги, до освіти, естетичні смаки.

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування вмінь на навичок.

Обладнання, наочність: дидактичний матеріал.

*Книга вчить, як на світі жити.
Народна мудрість*

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Забезпечення емоційної готовності уроку

2. Актуалізація опорних знань. Бесіда

- ▼ Що ви знаєте про книжки?
- ▼ Які існують різновиди книжок?

- ▼ Коли в Україні з'явилися перші літописи?
- ▼ Чи полюбляєте ви читати?
- ▼ Хто ваші улюблені письменники?
- ▼ Назвіть ваші улюблені твори.

II. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

III. ОПРАЦЮВАННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ (1–5)

1. Вступне слово вчителя

— У ранньому дитинстві ми вперше знайомимося з книгою. Перші казки, вірші, оповідання нам читають батьки. А потім ми й самі навчаємося розуміти друковане слово.

Книга з'явилася тому, що люди завжди прагнули зберегти і передати для нащадків свою мудрість, знання, красу художнього слова. З історії знаємо, що спочатку писали на глиняних табличках, папірусі, пергаменті. Лише згодом винайшли папір і почали друкувати книги.

Перші книги були рукописними. Їх створення займало чимало часу і сил. Витоки вітчизняної рукописної книги починаються з часів Київської Русі. Завдяки літописам, які створювалися у монастирях, ми сьогодні маємо змогу знати про те, як жили наші предки. Найбільш детальний літописний звід укладений ченцем Києво-Печерського монастиря Нестором. Називається він «Повість минулих літ» і розповідає про розселення слов'ян, про утворення держав, про перших руських князів. Рукописною книгою є також одна з найдавніших пам'яток української писемності — «Слово о полку Ігоревім».

Рукописні книги завжди цінувалися дуже дорого і користуватися ними могла обмежена кількість людей. Доступнішими книги стали відтоді, коли їх почали друкувати. Першодрукарями були Іван Федорів, Франциск Скорина, Єлисей Плетецький. Книгодрукування починалося з перших несміливих спроб, а потім цей процес удосконалювався. Книг ставало дедалі більше і вони були кращої якості.

Сьогодні важко уявити наше життя без книг. Вони допомагають нам здобувати освіту, дізнаватися більше про навколишній світ, життя інших людей. Друковане слово нерідко стає порадиником у різних життєвих ситуаціях.

Книги — це справжня скарбничка мудрості. Недаремно здавна люди збирали книги, створювали бібліотеки, щоб зберегти ту інформацію, яка міститься у книгах. У Львові на одному з приміщень місцевої книгозбірні зроблено напис латинською мовою: «Тут мертві

живуть і німі промовляють». Бо й справді, у книгах залишаються жити думки, прагнення, мрії не лише наших сучасників, а й представників минулих поколінь.

В Україні книгу шанували здавна, ще з часів Київської Русі. Книжна наука в нашій Батьківщині почалася за часів князювання Володимира. Ще більшого розквіту здобула за Ярослава Мудрого. В одному з тогочасних літописів зазначається, що князь кохався в церковних уставах, часто читав їх вдень і вночі. Він зібрав багато писарів, які перекладали книги з грецької мови слов'янською.

Ярослав Мудрий не тільки сам любив книги, був освіченим. Він дбав і про розвиток освіти в державі. Один історичний факт свідчить, що в Новгороді Ярослав зібрав триста дітей старост і священників і звелів навчати їх.

Народна мудрість каже, що книга вчить, як на світі жити. І це дійсно так. Вона розкриває нам цікавий світ, допомагає мандрувати через століття і краще розуміти сьогодення.

Обговорення опрацьованого матеріалу за питаннями

- ▼ Яку еволюцію пройшла книга від давніх часів до сьогодення?
- ▼ Коли з'явилися перші українські книжки? Хто були їхні автори? Які назви вони мали?
- ▼ Перші українські друкарі — хто вони? Що ви про них знаєте?
- ▼ Яку добу можна сміливо назвати розквітом першої української книги?
- ▼ Які прислів'я та приказки про книжки ви пам'ятаєте?

2. Письменник — особливо обдарована людина, його праця над художнім твором

Письменник — у широкому розумінні це кожна людина, яка пише твори (не обов'язково художні, наукові, вірші також), висловлює власні думки, досвід і бачення світу у письмовій формі. У вузькому розумінні це автор художніх творів; особа, для якої літературна діяльність є професією. Синонімами до слова письменник є *літератор, майстер слова, працівник пера*.

Слово «письменник» віддієслівного походження, виникло від дієслова «писати». Раніше текстові твори дійсно писали «від руки». У ХХ столітті у зв'язку з розвитком науки і техніки умови письменницької праці змінилися, проте, не зважаючи на те, що більшість письменників перейшли на набір текстів на друкарській машинці, а потім і на комп'ютері, слово «письменник» зберегло своє значення.

Письменником зазвичай називають людину, для якої вказане заняття є основним або одним з основних. При цьому людина, для якої створення текстових творів є постійним, головним або одним

з головних джерел доходу, вважається професійним письменником. Як в Україні, так і в інших країнах існують об'єднання (творчі спілки, асоціації) професійних письменників.

Розмежування діяльності письменників найчастіше відбувається за літературними родами, на підставі чого виокремлюють прозаїків, поетів, драматургів. Часто за такої диференціації зважають на жанрові уподобання автора. Тому мова йде про байкарів, новелістів, повістярів, романістів, нарисовців, гумористів тощо.

Обговорення опрацьованого матеріалу за питаннями

- ▼ Хто такий письменник?
- ▼ Від якого слова походить слово «письменник»?
- ▼ Яке його основне заняття?
- ▼ Як письменники поділяються за уподобаннями?

3. Характерні особливості рукописної книги Київської Русі

Рукописна книга Київської Русі має певні, притаманні тільки їй особливості. Уже майстрів перших відомих нам книг характеризували високий рівень художньої культури, довершений смак. Перше, що варто зазначити, це різноманітні формати та обсяги книг залежно від змісту та призначення: або великий фоліант близько тисячі сторінок пергаменту чи паперу, або невеличка книжка кишенькового розміру. Вони виконані й скомпоновані гармонійно, а їхній обсяг відповідає формату. Це свідчить про високий рівень майстерності переписувача та художника, які робили книгу.

У рукописній книзі провідне значення має шрифт — устав та напівустав, скоропис використовували дуже рідко. Устав та напівустав давали можливість зробити красиву, ритмічно насичену сторінку. Як правило, текст писали у два кольори: чорним і червоним. Червоним — перші рядки, звідси вираз «червоний рядок», а також окремі слова або речення, на які читач повинен був звернути особливу увагу. У рукописах великого формату текст компоували у два стовпчики. У книжках малого розміру на кінцевих сторінках за наявності вільного місця текст закінчувався фігурним трикутником.

Перед писанням сторінки розлінювали писалом з рогу, без барвника, при цьому визначали також поля. Лівий бік завжди ідеально рівний, а рядки праворуч під це правило не підпадали. Порожні місця заповнювали різними позначками: крапками, рисочками тощо; часто їх виконували кіновар'ю.

Допоміжний апарат — колонцифри, колонцифри — також писали червоним кольором — це робило книгу опатною і святковою.

В оформленні староруської книги широко використовували декоративний елемент — *в'язь*. Це специфічний вид написання літер,

коли назва або слово відігравали роль орнаменту, їх писали червоною фарбою, а в престижних виданнях — золотом.

Рукописна книга була насичена ініціалами, що виконували декоративні й символічні функції. Вражає їхня розмаїтість: геометричні, каліграфічні, рослинні, сюжетні та змішані мотиви. Нерідко зустрічаються зображення сенок повсякденного життя, фігурки рибалок, сіячів, орачів, воїнів тощо.

Ініціали-гіганти, характерні для європейської рукописної книги, у руській майже не зустрічаються або зустрічаються дуже рідко, причому за кольором дуже барвисті: червоні, сині, жовті, зелені та золоті.

Широко і зі смаком на сторінці компонувалися заставки, їхнє завдання — привернути увагу читача до початку розділу. В одній книзі могло бути від 3 до 6 заставок, але відомі рукописи, де їх набагато більше. У композиції окремих заставок вводилися зображення святих. Слід наголосити, що орнаменти будувалися на традиційних елементах та колористичних рішеннях української народної творчості. В окремих випадках використовували кінцівки, ще рідше — рамки і таблиці.

Важливою частиною художнього оформлення рукописної книги були мініатюри. Вони поділяються на вихідні, або лицеві, й ті, що власне «відкривають» текст. Зображення займало цілу сторінку. Ілюстрації «розсипані» по всьому тексту: чверть- та півсторінкові, оборкові, на полях. Характерна особливість цього періоду — значна кількість ілюстрацій, що становили цикли по два-три, а то й більше зображень. Окрім функції оздоблення, мініатюри допомагали глибше засвоювати зміст. Рукописи з великою кількістю ілюстрацій прийнято називати лицевими. Це прекрасні, високохудожні твори.

Усі рукописні книги «одягали» в оправи для захисту та надання ошатного вигляду. Для виготовлення оправи використовували добре висушені й оброблені дошки, які надійно скріпляли з блоком, їх покривали шкірою, а подекуди й коштовними тканинами, металевими прикрасами — жуковинами та середниками, які були багаті орнаментовані. Жуковини прикрашали золотою сканню, філігранню, зерню, фініфту, а на середниках малювали сюжетні сцени зі святого письма або життя. Такі оправи називались окладними. Обов'язковим елементом були орнаментовані застібки, відлиті з металу, найчастіше з бронзи.

За окремим замовленням обріз рукописної книги оброблявся спеціальним інструментом по кольоровому або золотому тлу. Ця техніка називалася *басменням*. Відтак книга була схожа на коштовну річ або ювелірний виріб.

Більшість майстрів рукописної книги невідома, лише зрідка ми знаходимо згадки про імена, але вони не достовірні. Напевно можна говорити про школу або спрямування в оформленні книги, характерні лише для певного регіону, де активно використовувалися місцеві особливості декоративного мистецтва та кращі досягнення рукописання в Європі. Рукописні книги стали цінним надбанням нашої культури.

Обговорення опрацьованого матеріалу за питаннями

- ▼ Які особливості має рукописна книга?
- ▼ Перелічіть елементи рукописної письменності.
- ▼ Що таке мініатюри?
- ▼ Назвіть декоративні та допоміжні елементи рукописного письма.
- ▼ Чим прикрашали обкладинки книг?

4. Літературні пам'ятки Київської Русі

Високий розвиток культури Київської Русі мав міцне підґрунтя, створене попередниками: розвинену писемність, образне бачення явищ, уміння трансформувати в мистецькі образи та історичні події. Усе це зумовило формування унікального явища — літератури періоду Київської Русі.

У літописах поряд із дещо сухими фактами, укладеними в хронологічному порядку, знаходимо безцінні творіння високого поетичного слова. Це, зокрема, «Повчання Володимира Мономаха дітям», яке зберіг для нас суздальський монах Лаврентій. У ньому князь Володимир закликає своїх дітей невтомно працювати, вчитися, бо це єдина можливість бути господарем і утримувати державу. Коли клятвовідступництво і сваволя були майже нормою співжиття, він учив бути вірними слову, не давати сильним губити людину, стверджуючи те, що сам не кривдив: «ані бідного смерда, ані бідну вдову».

Перед нами постає мудрий державець, освічена, відважна людина, яка не знала спокою і віддавала всі сили на зміцнення і розбудову країни. Такий заповіт міг з'явитися тільки в середовищі, де культура посідала чільне місце в житті держави.

Літературні традиції гідно розвивав митрополит Іларіон у «Слові про закон і благодать», Іларіон працював разом з Ярославом Мудрим, що засвідчується уставом князя: «Се яз князь Великий Ярослав, син Володимерь... сгадал есьм с митрополитом Ларионом...» Геніальність його незаперечна, адже він був перший, хто на такому високому рівні, з такою духовною віддачею написав твір, який пізніше став взірцем для наслідування.

До речі, «Слово...» Іларіона на півтора століття старше за «Слово о полку Ігоревім».

Вражають пластична ясність і конструктивна цілісність «Слова...». Тричастинна композиція дає змогу розвинути основну тему, проспівати славу землі руській, її «каганам», Володимирі та князю Ярославу. Усі частини взаємопов'язані й логічно входять одна в одну. Тема розвивається від цілого до часткового, від загальнолюдського до національного, пов'язуючи все з долею народу руського.

У першій частині йдеться про взаємозв'язок двох заповітів: старого — «закоу» — і нового — «благодаті». Взаємозв'язки наведені в усталених символічних схемах того часу. Через світову історію прославляється Русь. Наголошується, що для нової віри потрібні нові люди. У другій частині розповідається про руське християнство. Третя частина — похвальне слово Володимирі та землі руській, яка посідає гідне місце серед країн світу, утвердження рівності всіх народів, хвала за одержану можливість уведення в обіг на Русі набутоків християнства. Богословська думка і політична ідея, єдність народів становлять жанрову своєрідність «Слова...» Іларіона.

Вершина поетичної творчості київської доби — «Слово о полку Ігоревім».

Його автор палко любить свій край і співвітчизників, досконало володіє літературною формою, вміло поєднує епос із лірикою. Скрізь у тексті відчувається його присутність і вболівання про згадані події. Такий твір міг бути написаний лише в суспільстві, яке мало значні культурні, зокрема літературні, традиції.

Основна тема твору — єднання в ім'я утвердження державності, збереження культурних набутоків,гуртування кращих сил для того, щоб уникнути уже зроблених помилок.

На особливу увагу заслуговує літературна пам'ятка «Слово о погибелі руської землі», написана приблизно в 40-і роки XIII ст. у зв'язку з татаро-монгольським нашествям. Вона становить науковий інтерес як сама по собі, так і у зв'язку зі «Словом о полку Ігоревім». Обидва твори характеризують високий патріотизм, ліричне сприйняття природи, досконалість художньої форми, своєрідні деталі поетичної фразеології. Ці світські твори поєднують елементи уславлення і плачу, головний герой у них — земля руська, обидва написані після поразок. Пам'ятку знайдено у Псково-Печорському монастирі; уперше опубліковано 1892 р. у «Памятниках древней письменности».

Обговорення опрацьованого матеріалу за питаннями

- ▼ Що таке літописи? Коли вони з'явилися в Україні?
- ▼ Назвіть найвідоміші літописи доби Київської Русі.

- ▼ Про що йдеться в літописах?
- ▼ Що цікавого можна дізнатися зі старовинних письмених пам'яток?

5. Кросворд «Писемні пам'ятки старовини»

1	Ф	Е	Д	О	Р	І	В												
2	Л	Ь	В	І	В														
3	Я	Р	О	С	Л	А	В												
4	Л	І	Т	Е	Р	А	Т	О	Р										
5	Ф	О	Л	І	А	Н	Т												
6	Ш	Р	И	Ф	Т														
7	Ч	Е	Р	В	О	Н	И	Й											
8	К	О	Л	О	Н	Т	И	Т	У	Л	И								
9	В	Я	З	Ь															
10	З	А	С	Т	А	В	К	А											
11	М	І	Н	І	А	Т	Ю	Р	И										
12	Ж	У	К	О	В	И	Н	И											

1. Один з українських першодрукарів. (*Федорів*)
2. Українське місто, у якому на одній книгозбірні зроблено напис латинською мовою: «Тут мертві живуть і німі промовляють». (*Львів*)
3. Ім'я українського князя, в добу правління якого українська книга зазнала найбільшого розквіту. (*Ярослав*)
4. Один із синонімів до слова «письменник». (*Літератор*)
5. Велика книга, близько тисячі сторінок пергаменту чи паперу. (*Фоліант*)
6. «Устав», «напівустав» та «скоропис». (*Шрифти*)
7. Один з основних кольорів для написання книжок. (*Червоний*)
8. Допоміжні елементи, які використовуються для надання книзі ошатності та святковості. (*Колонтитули*)
9. Декоративний елемент в оформленні староруської книги. (*В'язь*)
10. Елемент для привернення уваги читача до початку розділів. (*Заставка*)
11. Вони поділяються на вихідні, або лицеві, й ті, що власне «відкривають» текст. (*Мініатюри*)
12. Металеві прикраси для прикрашання старовинних книг. (*Жуковини*)

IV. УЗАГАЛЬНЕННЯ УРОКУ, ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Робота з картками в парах (групах)

Картка № 1

1. Міні-твір «Писемні пам'ятки Київської Русі» (5–7 речень).
2. Як ви розумієте прислів'я: «Книга ростить людину»?
3. Чи потрібні книжки сьогодні? Обґрунтуйте свою думку.

Картка № 2

- Міні-твір «Як створювали рукописні книги» (5–7 речень).
- Як ви розумієте прислів'я: «Ледачому любі мед та пряник, а розумному — книги»?
- Чи багато читають сучасні діти? Обґрунтуйте свою думку.

Картка № 3

- Міні-твір «Еволюція книги» (5–7 речень).
- Як ви розумієте прислів'я: «Книга для розуму — що теплий дощ для зерна»?
- Чи на краще змінилися книги за століття свого існування? Обґрунтуйте свою думку.

Картка № 4

- Міні-твір «Ярослав Мудрий — поціновувач книжок» (5–7 речень).
- Як ви розумієте прислів'я: «Книгу читають не очима, а розумом»?
- Яку інформацію несуть старовинні літописи? Обґрунтуйте свою думку.

Картка № 5

- Міні-твір «Які на вигляд та зміст книжки сьогодні?» (5–7 речень).
- Як ви розумієте прислів'я: «Одна книга тисячі людей навчає»?
- Яке місце посідає у вашому житті книга? Обґрунтуйте свою думку.

2. Тестове опитування

- Який суздальський монах зберіг для нас «Повчання Володимира Мономаха дітям»?

А Нестор;	Б <i>Лаверентій</i> ;
В Іларіон;	Г Андрій.
- Пригадайте, з якого літопису наступна цитата: «Се яз князь Великий Ярослав, син Володимерь... сгадад есьм с митрополитом Ларионом...»:

А «Повість минулих літ»;
Б «Слово о полку Ігоревім»;
В «Слово о погибели русской земли»;
Г «Слово про закон і благодать».
- Назвіть спільного героя літописів «Слово о погибели русской земли» та «Слово о полку Ігоревім»:

А <i>Земля руська</i> ;	Б князь Ігор;
В українське слово;	Г війна.

- Зі скількох частин складається «Слові про закон і благодать»?

А З п'яти;	Б з двох;
В з трьох;	Г з шести.
- Де було знайдено літопис «Слово о погибели русской земли»?

А У Києво-Печерській Лаврі;
Б у Святогірській Лаврі;
В у Храмі Христа Спасителя;
Г у Псково-Печорському монастирі.
- Що таке «басмення»?

А Обробка спеціальним інструментом по кольоровому або золотому тлу;
Б декоративна в'язь для прикрашання книг;
В один зі шрифтів;
Г іноземний переклад книги.
- Які оправи називали окладними?

А Ті, за які платили податки;
Б ті, що мали орнаментовані застібки та жуковини;
В ті, що мали тверду обгортку;
Г ті, що привозили з-за кордону.
- Вони є геометричні, каліграфічні, рослинні, сюжетні та змішані:

А книги;	Б шрифти;
В ініціали;	Г обкладинки.
- Що в давнину «розсипали» по всьому тексту: чверть- та півсторінкові, оборкові, на полях?

А Ініціали-гіганти;	Б номери;
В червоні рядки;	Г ілюстрації.
- Яких письменників з жанровими уподобаннями не існує?

А <i>Байбаків</i> ;	Б повістярів;
В байкарів;	Г нарисовців.
- Чим розлінювали сторінки перед писанням?

А Милом;	Б писалом з рогу;
В молоком;	Г перцем.
- Від чого походить слово «письменник»?

А Від іменника «письмо»;	Б воно є оригінальним;
В від іменника «спис»;	Г від дієслова «писати».

V. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ**VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ**

Загадково прекрасна і славна давнина України

УРОК № 2

КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВІ ПІСНІ. РОЛЬ І МІСЦЕ ПІСНІ В ЖИТТІ УКРАЇНЦІВ. ГОЛОВНІ КАЛЕНДАРНІ ОБРЯДИ. НАРОДНА ОБРЯДОВА ПІСНЯ, ЇЇ РІЗНОВИДИ

Мета:

- **навчальна:** узагальнити і систематизувати знання шестикласників про календарно-обрядову поезію і пов'язані з нею звичаї та обряди українців;
- **розвивальна:** розвивати навички самостійної пошукової роботи, роботи в групах, акторські здібності;
- **виховна:** виховувати естетичні смаки, пошану до культурної спадщини свого народу, почуття патріотизму;

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування вмій та навичок.

Обладнання, наочність: дидактичний матеріал

ПЕРЕБІГ УРОКУ

І. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Забезпечення емоційної готовності уроку

2. Актуалізація опорних знань. Бесіда

- ▼ Яке місце посідає пісня в житті людини?
- ▼ Назвіть календарно-обрядові пісні, які ви знаєте.
- ▼ Що таке народна пісня? Чим вона відрізняється від авторської?
- ▼ Чи пам'ятаєте ви колискові, які вам співали в дитинстві? Назвіть їх.

II. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

III. ОПРАЦЮВАННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ (1–5)

1. Вступне слово вчителя

— Обрядові пісні — це пісні, які виконували під час різних народних свят та обрядів. Ці пісні тісно зв'язані з язичницькими віруваннями. Слов'яни вірили в сили природи, в духів природи та вважали, що обрядовими піснями можуть вплинути на них. Обрядова поезія дуже тісно зв'язана з працею людини, з родинним побутом та з народним календарем. У різні пори року виконували різні обрядові (календарно-обрядові) пісні. Ці пісні повинні були забезпечити успіхи в господарюванні, добрий урожай, щастя в родинному житті. Наприклад, на сільських майданах і галявинах співали веснянок і гаївок, під час Зелених свят — русальних пісень, на Івана Купала — купальських. По закінченню жнив люди співали жнивварські пісні, славлячи землю за те, що дала їм гарний урожай. Під час зимового сонцестояння виконували сонцесейні пісні.

Пізніше календарно-обрядові пісні поступово втрачали зв'язок з давніми обрядами, почали підпорядковуватись християнським святам. Надзвичайної популярності в народі набули колядки та щедрівки. Ці пісні приурочували до основних свят зимового циклу: колядки — до Різдва (7 січня), щедрівки — до Нового року (за старим календарем 14 січня). Календарно-обрядова пісенна поезія має три умовних цикли: зимовий, весняний та літній. До зимового циклу календарних пісень входять колядки і щедрівки. Істотної різниці щодо змісту в цих двох близьких видах пісень немає. Це — новорічні вітання, побажання успіху в новому землеробському році, побажання здоров'я сім'ї, величання господаря, прославлення праці хлібороба та її здобутків. Розпочиналося виконання зимового циклу пісень із зимового рівнодення (кінець грудня) і закінчувалося з появою перших ознак наближення весни (кінець лютого) проводами зими — святом масляної. Весняний цикл складається з веснянок і хороводних ігор. Початок його припадає на ранню весну, коли оживає природа, а кінець — на завершення весняних польових робіт. За змістом веснянки зводяться до закликання весни, відображення підготовки поля, знарядь тощо. Пісні і хороводи поділяються на тематичні групи відповідно до різних періодів весни. Крім власне веснянок, в Україні були поширені так звані «русальні» пісні, а на межі між весною і літом — петрівки. В них оспівувалася весняна природа, відображалися народні звичаї, побут. Вагоме місце в петрівках посідала тема кохання. Ще з язичницьких часів до нас дійшло прекрасне свято Івана Купала з його специфічними

піснями. Ними й розпочинається літній пісенний цикл. Серед купальських пісень є ніжна лірика про кохання, залицяння та сватання, жарти, гумор, сатира, де дівчата висміюють вади хлопців, а хлопці — дівчат. Все це надає святу веселощів, радості; обрядові пісні звеличують процес збирання врожаю, що практично завершує хліборобський календарний рік.

2. Роль і місце пісні в житті українців

Українська народна пісенність — дорогоцінне надбання народу, нев'яуча окраса його духовної культури.

В житті українського народу пісні посідають окреме місце. Українські пісні надзвичайно мелодійні, в них поєднується пісенність української мови та чарівність мелодії. Українські народні пісні склалися протягом багатьох століть. Вони розповідають про цілі епохи в історії українського народу. У них йдеться і про мужніх завзятих козаків, які боронили українські землі від загарбників, і про тяжкі випробування, які випадали на долю українського народу; і про велич української нації. Розповідають пісні і про повсякденні явища, про кохання, про нещасливу долю окремих людей. З пісень ми дізнаємося, як жили наші пращури. Пісні мали і символічне значення. Їх співали під час певних обрядів. Так, весною співали веснянки, зимою — колядки та щедрівки, влітку — жнивварські пісні.

Українська народна пісня — знана й шанована в усьому світі. Один із перших збирачів народної пісні М. Максимович зазначав, що в українських піснях звучить душа українського народу і нерідко — його істинна історія. Високу оцінку нашій пісенності дали сотні діячів культури різних народів. Наприклад, Лев Толстой таку глибоку й містку оцінку нашій національній скарбниці: «Жодний інший народ не виявив себе в піснях так яскраво й гарно, як народ український». «Щасливі ви, народилися серед народу з багатою душею, народу, що вмів так відчувати свої радощі і так чудово вилити свої думи, свої мрії, свої чуття заповітні. Хто має таку пісню, тому нічого жаяхатись за свою будучність. Його час не за горами. Вірите чи ні, що ні одного народу простих пісень я не люблю так, як вашого. Під їх музику я душею спочиваю. Стільки в них краси і грації, стільки дужого, молодого чуття й сили».

Увесь вік людину супроводять пісні — «від колиски до могили, бо нема такої значної події в житті народу, нема такого людського почуття, яке б не озвалося в українській пісні чи ніжністю струни, чи рокотом гromу», — говорив М. Стельмах. Народні пісні є вагомим внеском України в загальнослов'янську й світову художню творчість. Незліченне й різноманітне їхнє багатство. Уважають, що

тільки цих творів записано понад дві тисячі. Пісні породжувались подіями та явищами суспільного життя, громадського й родинного побуту, трудовою діяльністю, боротьбою проти іноземних загарбників, національного та соціального гноблення і палкою любов'ю до Вітчизни. У народній пісні майже немає відповідної основи, уся увага зосереджена на відтворенні внутрішнього світу людини (психічного стану, думок, бажань, надій, страждань та ін.).

Український народ вкладав у пісню глибоке значення, обов'язково відбивав у ній якусь подію. І тому українські пісні треба знати, бо вони завжди грали велику роль в житті українського народу.

3. Головні календарні обряди

Українські календарні свята й обряди — складний фольклорний комплекс, у якому поєднуються раціональний досвід і релігійно-магічні вірування, високоестетичні традиції та пережиткові звичаї.

Календарні свята — це найдавніша обрядовість, яка корінням сягає первісних, язичницьких вірувань, та поєднує в собі раціональний досвід і релігійно-магічні вірування наших предків. Значно пізніше церква визнала чинну систему землеробських свят та надала їй християнського забарвлення: календарні звичаї формально узгоджувалися з річним літургічним циклом православної церкви, проте дійсною основою мали трудовий сільськогосподарський календар. До складу річного аграрного кола входили зимові, весняні, літні та осінні свята, обряди і звичаї. В аграрному календарі українців не було різкого розмежування між сезонами: зимова обрядовість поступово переходила у весняну, весняна — у літню тощо. Кожен цикл свят ніс своє смислове навантаження та був насичений безліччю ритуалів і прикмет, які пов'язували пори року.

Обов'язковими компонентами календарних свят українців були обрядовий стіл, господарська і сімейна магія, вшанування предків, передбачення майбутнього, ритуальні обходи і поздоровлення, рядження і маскування, драматичні сценки, розваги, спортивні змагання тощо. Свята супроводжувались виконанням календарно-обрядових пісень, приурочених до кожної пори року: зимові колядки та щедрівки, веснянки, купальські, троїцькі, обжинкові пісні та ін. Їхня головна мета та завдання відповідали корінним прагненням хлібороба: забезпечити добробут і щастя родини, щасливий шлюб для молоді, високий урожай та плодючість худоби, відвести зло, передбачити майбутнє і вплинути на нього.

Завдання календарної обрядовості відповідали корінним прагненням хлібороба: забезпечити добробут і щастя родини, щасливий шлюб для молоді, високий урожай та плодючість худоби, відвести

всіляке зло, передбачити майбутнє і вплинути на нього. Довгі століття через свята і обряди старші покоління передавали молодим свою любов до праці, волелюбність, гостинність, життєрадісність. Свята задовольняли духовні й естетичні потреби народу, в них проявлялися його почуття, таланти, здібності.

Досвід показує, що найбільш життєстійкими й здатними до дальшого розвитку виявляються ті форми календарної обрядовості, що втратили тісний зв'язок із релігією і трансформувалися в явище народного мистецтва, святкової розваги. Елементи календарних свят та обрядів нині широко використовуються у творчості професійних та самодіяльних митців, у декоративно-прикладному і театральному мистецтві тощо. Традиційні свята і обряди чимдалі активніше входять у систему сучасної культури.

4. Народна обрядова пісня, її різновиди

ПІСНЯ — ДУША НАРОДУ

Тут зібрані пісні, немов душа народу.
Відкрий котрусь і серцем доторкнись.
У світлу пору і в часи незгоди
Вони й сьогодні зазвучать, як і колись.
Народна пісня — це велике диво.
У ній душа дитинна в світ летить.
Вона весела, світла, пустотлива,
То щирим сумом раптом зазвучить.
Народна пісня. Найдорожча, мила.
Вона в душі щоденно й уві сні.
Над цілим світом розпускає крила...
Там, де людина, там її пісні.

Надія Красоткіна

Пісенна культура українського народу багатьма своїми джерельцями впадає в океан культури світової. Пісня колискова, весільна, лірична супроводжує нас від народження до останньої межі. Вона ріднить нас тремтливими своїми звуками, живе в душі кожної людини і, як вічне світло, осяває нам життя. Як сказав поет:

А пісня — це душа. З усіх потреб потреба.
Лиш пісня в серці ширить межі неба.
На крилах сонце сяйво їй лиша —
Чим глибше пісня, тим ясніш душа.

Іван Драч

З сивої давнини, покоління за поколінням щедро народжують від рідної землі, сонця, неба, води, вітру дивні звуки мелодій, неповторну магію слова, що ведуть нас по стежках рідного краю. Ті

стежинки переплітаються, біжать і виходять на широкий шлях високого творчого генію народу. І якщо цей геній живе й сьогодні, не погас, то тільки тому, що живе пісня. Вона — в образах калини, сонця, житечка й пшениці, дивних птахів. «Пожену я сірі гуси від броду до броду, ой летіте, сірі гуси, до мого роду...». Творить і береже ці дорогоцінні перлини наш народ. Він співає в радості й зажурі. Пісня — його величний храм любові до людини, до рідної землі, до батька й матері.

5. Теорія літератури

Народна пісня — це пісня, яку всі співають, але ніхто не знає автора. Передаючи таку пісню з покоління в покоління, представники народу можуть міняти в ній слова, вставляти нові, складати продовження; у результаті пісня стає дійсно дітищем народу в буквальному значенні.

Народна пісня — це пісня, автор якої невідомий, автор народної пісні — сам народ.

IV. УЗАГАЛЬНЕННЯ УРОКУ, ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Робота з картками в парах (групах)

Картка № 1

1. Міні-твір «Коліскова, яка запам'яталась на все життя» (5–7 речень).
2. Як ви розумієте прислів'я: «*Найдорожча пісня, з якою мати мене колисала*»?
3. Чи потрібні сучасній людині календарно-обрядові пісні? Обґрунтуйте свою думку.

Картка № 2

1. Міні-твір «Які календарно-обрядові пісні співають взимку?» (5–7 речень).
2. Як ви розумієте прислів'я: «*Хто співає, той журбу проганяє*»?
3. Що називають обрядом? Які обряди ви знаєте? Обґрунтуйте свою думку.

Картка № 3

1. Міні-твір «Які календарно-обрядові пісні співають навесні?» (5–7 речень).
2. Як ви розумієте прислів'я: «*Кому добре, той співає, кому зле, той плаче*»?
3. З якими подіями найчастіше пов'язані календарні пісні? Обґрунтуйте свою думку.

Картка № 4

1. Міні-твір «Які календарно-обрядові пісні співають влітку?» (5–7 речень).
2. Як ви розумієте прислів'я: «*Де праця, там і пісня*»?
3. Чи пам'ятаєте ви колискові пісні з дитинства? Обґрунтуйте свою думку.

Картка № 5

1. Міні-твір «Що таке «народна пісня»?» (5–7 речень).
2. Як ви розумієте прислів'я: «*Легше тобі на душі стане, як пісня до твого серця загляне*»?
3. Чим, на вашу думку, відрізняються народні пісні від авторських? Обґрунтуйте свою думку.

V. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ**VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ****УРОК № 3**

ПІСНІ ЛІТНЬОГО ЦИКЛУ: «У РЖІ НА МЕЖІ», «ОЙ БІЖИТЬ, БІЖИТЬ МАЛА ДІВЧИНА», «ПРОВЕДУ Я РУСАЛОЧКИ ДО БОРУ» (РУСАЛЬНІ); «ЗАПЛЕТУ ВІНОЧОК», «ОЙ ВІНКУ МІЙ, ВІНКУ», «КУПАЙЛО, КУПАЙЛО!» (КУПАЛЬСЬКІ); «МАЯЛО ЖИТЕЧКО, МАЯЛО», «ТАМ У ПОЛІ КРИНИЧЕНЬКА» (ЖНИВАРСЬКІ)

Мета:

- **навчальна:** ознайомити учнів з українською календарно-обрядовою поезією, її різновидами, визначити роль і місце пісні в житті народу; поглибити знання учнів про календарно-обрядові пісні літнього циклу; навчити розуміти магічну силу обрядових пісень для наших предків;
- **розвивальна:** розвивати вміння виразно і вдумливо читати їх, коментувати їхній зміст;
- **виховна:** виховувати почуття пошани до духовного надбання предків.

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування вмінь на навичок.

Обладнання, наочність: дидактичний матеріал.

ПЕРЕБІГ УРОКУ**I. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ****1. Забезпечення емоційної готовності уроку****2. Актуалізація опорних знань. Бесіда**

- ▼ Що ви запам'ятали про календарно-обрядові пісні?
- ▼ Які пісні належать до літнього циклу? Яким святам та подіям вони присвячені?

II. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ**III. ОПРАЦЮВАННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ (1–4)****1. Вступне слово вчителя**

— Літній цикл свят, як і весняний, був заповнений хліборобськими турботами, доглядом за посівами, але не мав чітко окреслених меж. За народними прикметами, його початок визначали останніми днями квітня. За іншими спостереженнями, початок літа пов'язували з періодом, коли на дубах з'являлося листя. Якщо до дня Теодора (29 травня) дуби добре зазеленіли, то й літо мало бути врожайним.

В основі літнього обрядового циклу лежить культ рослинності та магія заклинання майбутнього врожаю, культ сонця та культ померлих. Він включає такі основні свята: Зелені свята (Трійцю), Купайла (Івана Купала), Петрів день (святих Петра та Павла) та напівзабуті нині свята Лади, Ярила, Громові свята.

З-поміж урочистостей літнього обрядового циклу найважливішими були Зелені свята, які не мають точно визначеної дати, а випадають через сім тижнів після Великодня.

Закінчувався літній цикл днем святої Мокрини, у народі ще кажуть: «Свята Мокрина осінь приносить».

У рештках обрядових дійств, розпорошених по «громових святах», годі дійти первісної суті давніх святкувань наших предків, і лише в Зелених святах і купальському торжестві збережено ядро прадавньої обрядовості літнього циклу.

2. Русальні пісні. Мотиви кохання і праці

Весною, щойно вкриваються травами луки, «з води на берег виходять русалки». За народною уявою, це дівчата або молоді жінки, котрі під час купання втопилися і тепер живуть на дні глибоких рік і озер.

Русальні пісні виконують тільки дівчата, хоча героями цих пісень є і жіночки-сестрички, і дівчата, «красні панночки», дівчатка-семилітки, і парубки.